

TARİH ARAŞTIRMALARINDA SÖZLÜ KAYNAKLARIN ÖNEMİ ve FIKRALARDAN TARİHİ ÖĞRENMEK

**The Importance of the Oral Sources in Historical Studies and
Learning History From The Jokes and Anecdotes**

**Importance des sources orales a propos des recherches historiques et
apprendre l'histoire qui se trouve dans les anecdotes**

Doç. Dr. Ali ÇELİK*

Geçmişini bilmeyen, yani kendisini tanımayan bir toplum, tıpkı hafızasını kaybetmiş, akıntıya kapılmış gibidir. Bütün insanların geçmişten cesaret almaya, onu öğrenmeğe ve bu suretle tecrübe kazanmaya ihtiyacı vardır. Gerek fertlerin gerekse toplumların ne olduklarını ve nereden geldiklerini bilmeye ihtiyaçları vardır.

Bunun sağladığı ruhi tatmin yanında, bir takım faydaları da mevcuttur. Zira insanlar sadece kendi tecrübelerinden değil kendilerinden öncekilerin tecrübelerinden de istifade ederler. Paul Valery "Tarih, bize önceden görme imkânı vermez, fakat zihnin bağımsızlığı ile ortak olduğundan bizim daha iyi görmemize yardım edebilir." der.

Tarih, insanlarda ahlak şuurunu uyandırıp manevî değerlerin gelişmesine rol oynar. Tarih insanların kültür seviyelerinin yükselmesine yardımcı olur. Aileden başlayıp millete doğru gelişen bir sevgi ve bağlılığın doğmasına imkân hazırlar. Böylece, bir ferdi olduğu millletin, üstünde yaşadığı vatan topraklarının geçmişini öğrenme ve araştırma arzusunu ortaya çıkarır.¹

Tecrübi ilimlerdeki matematiğin rolünü, sosyal bilimlerde tarih yüklenmiştir. Başka bir ifadeyle bu ilimler doğruluk ve hakikatin teminatıdır.² Nasıl ki,

matematikte veriler yanlış olduğu sürece en doğru işlemlerle bile problemleri çözmek ve doğru sonuca ulaşmak mümkün değilse, sağlam kaynaklardan gerçek bilgiler elde etmeden tarihi doğru yazmak da mümkün değildir. Bu demektir ki bir tarihçi için tarih metodlarını çok iyi bilmek ne kadar önemliyse, ona malzeme veren kaynakların doğru tespiti ve buralardan elde edilen malzemenin objektif bir şekilde ve bilimsel metodlarla değerlendirilmesi de o kadar önemlidir.

Tarihi kaynaklar denilince akla gelen ilk şey kitabelerden başlayarak, şecereler, vekayinâmeler, hal tercümeleri, otobiyografi ve hatıralar, seyâhatnâmelerden günümüz tarihçilerinin eserlerine kadar kaleme alınan tüm yazılı kaynaklardır ki, bunlar tarihin sadece bir yönünü, yani yazılı tarihi teşkil ederler. Bunun, yakın zamana kadar önemsenmeyen bir de sözlü kısmı vardır ki, biz onda birincilerde bulamadığımız birçok şeyi buluruz. Fuat Köprülü, Anadolu Selçuklu tarihinin yerli kaynaklarından söz ederken, dikkatleri işte bu ikinci gruptaki kaynaklara çekmekte; tarihi olayların iç yüzünü ve onları meydana getiren asıl sebepleri, yazılı kaynaklardan daha az önemli olmayan bir yığın yeni malzeme verebilecek, destanî epik mahiyetteki

* K.T.Ü. Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Başkanı

halk romanları ile diğer sözlü edebî kaynaklarda bulabileceğimizi belirtmekte ve “Tarih mefhumunu, sadece kronoloji’ye, jeneoloji’ye, biyografi’ye ve nihayet askeri ve siyasi hadiselerin tasvirine inhisar ettiren, çok dar ve çok eski telâkkiye bağlı tarihçilerin bu hareketi pek tabiidir. Lâkin bugün artık bütün dünyaya yayılmış bulunan yeni ve geniş tarih telâkkiyelerine göre, XII-XIV. Asırlarda Anadolu Türk cemiyetinin dinî, fikrî, bedîî, iktisadî, hukukî cephelerini aydınlatmağa yarayacak sair birtakım edebî eserler de, tarihî kaynak hizmetini görmek bakımından, meselâ vekayinamerlerden, vakfiyelerden, kitâbelerden, sikelerden daha az ehemmiyetli değildir; hattâ, hadiselerin *dış görünüşleri*’ni değil, asıl *iç mahiyetleri*’ni, *ârızî ve tesadüfî vakiaları* değil, o imkânları *yaratan daimî âmilleri* anlamak hususunda, bunların ehemmiyeti, belki birincilerden daha üstündür. Bunu söylemekle, tarihî çalışmalarda *tahlil*’in ve sağlam bir filoloji kültürüne dayanan *érudition*’un kıymetini küçültmek istemiyoruz; yalnız bugünkü tarih telâkkiyesi’nin, artık bununla iktifa edemeyerek, daha çok geniş ve *terkibi* mahiyet aldığını anlatmak, ve bununla muterâfik olarak, *tarihî kaynak* mefhumunun da artık çok genişlemiş olduğunu, ve eski tarihçilerin hiç ehemmiyet vermedikleri birtakım şeylerin de tarihî kaynak olarak kullanılabilceğini göstermek ümidindeyiz.” demektedir.³

Zeki Velidi Togan da tarihi kaynakları “Müşahede ve Hâtıralar”, “Haberler (rivayetler) (Traditions)”ve “Kaldıklar yahut Kalıntılar”⁴ olmak üzere üç grupta toplar. Bunlardan kalıntılar (insan vücudunun kalıntıları, resim ve heykeller, eski binalar vb.) dışındaki diğer iki maddede toplananlar Köprülünün de işaret ettiği sözlü kaynaklardır.

Asıl konumuz olan tarih-fıkra ilişkisi-

sine geçmeden önce bu sözlü kaynakları kısaca tanıtmak, tarihin mutlaka istifade etmek zorunda olduğu bu sözlü kaynakların tespitinde ve değerlendirilmesinde göz önünde bulundurulması gereken hususlar hakkında tarihçilerin verdikleri ve aşağı yukarı hepsi fıkra için de geçerli olan bilgi ve uyarılara kısaca değinmek istiyoruz.

Müşahedeler, zamanın fikir cereyanlarına, milletlerin medenî seviyelerine ve modaya; müşahedede dikkatle her zaman şahısların ve camiaların medenî seviyelerinin yüksekliğine bağlıdır. Medenî seviyeleri aşağı olan insanların müşahedeleri de objektiflikten uzak, taraflı ve eksiktir. Togan, müşahede ve hatıraların tarihi kaynak olarak önemli olduklarını ama, bunları değerlendirirken çok dikkatli olmak gerektiğini belirtir. Aynı devri anlatan müşahitlerin birbirinden çok farklı şeyler anlatabildiklerine dikkat çeker ve “Keza meselâ Büyük Reşid ve Fuad Paşalar devrine, o zamanki Türk münevverlerine ve onların arasındaki fikir cereyanlarına dair bizim kendi müşahitlerimiz yazıları ile o zamanki Alman konsolosu A. Mordtmann’ın yazıları (Sstanbul und das moderne Türkertum, Leipzig, 1877) mukayese edilirse, yine Avrupalı ve Türkiyeli müşahitlerin arasındaki büyük fark vazih olarak görülür. Tarihçinin işte bu müşahede farklarını, onların neden ileri gelmekte olduğu keyfiyetini iyi bilmesi lâzımdır. İntikad (kritik) usûllerini bilirsek, bize hadiselere ait verdiği malûmat arasındaki farklar bu müşahedelerin kendileri kadar mühimdir; intikad bu farkların neden husule gelmekte olduğunu gösterir ve tarihçiyi de bu şahitlerin fevkinde bir hakem derecesine yükseltir.”⁵ diyerek, tarihçinin bunlardan mutlaka, ama yukarıdaki hususlara dikkat ederek faydalanması gerektiğine işaret eder.

Togan'ın tarih için önemli bulduğu bir kaynak da "Kendilerinin yahut başkalarının başından geçenleri manzum veya mensur hikâyeler tarzında nakledenlerin rivayetleri tarihlere menba olan <<haber>>lerin en eski şeklidir" diye açıkladığı rivayetlerdir. Togan, haberleri, "Şifahî Haberler" ve "Yazılı Haberler" diye iki başlık altında toplar ve şifahî haberleri de "*tarihi şiirler, destanlar, seyyar hikâyeler, tarihi destanlar, menkıbeler, hikâye ve anekdotlar, fıkralar*" şeklinde yedi alt başlıkta inceler.

İslâmiyet'ten önce Araplarda tarihi olaylar sahibi bilinen veya bilinmeyen şiirlerle ve kasidelerle anlatılırdı. Çengiz'den önce ve onun zamanında komşu ülkelere gönderilen elçilere, hükümdarın sözleri manzum olarak ezberletilirdi. Eski Cermenlerde de tarihi şiirler çok yaygındı.⁶ Saz şairleri tarafından söylenen koşma ve destanlarda da Osmanlı dönemine birçok tarihi hadise işlenmiştir.⁷ Myth'ler den tarihe ait meseleleri, bilhassa Önasya tarihine ait meseleleri izah için geniş mikyasta istifade edilmiştir.⁸ Son derece dikkatli olmak ve usûle sadık kalmak kaydıyla, özellikle kavimlerin ön-tarihteki yayılmaları ile bağlı bazı davaları ispat etmekte bunlardan istifade edilebilir.

Hintliler kendi tarihlerini ancak masallarla naklederler, İranîler de tarihi mahiyette destanlar söylerler.⁹ Bu gibi destanlarda tarihi meselelerin izahı yolunda çok ihtiyatlı olmak şartıyla, istifade ederek tarihi vesikalarla izah edilmeyen boşluklarını doldurmak mümkün ve caizdir. Hatta usûlü ile istifade olunursa vesikalar bulunmayan devirler için menba işini de görürler. Destan rivayetlerinin elbette ancak vesikalara uygun ve onlarla herhangi bir ilişkisi olanları itimada şayandır. Birçok kavimler için destanların bu gibi noktaları tesbit edilmiş-

tir. Meselâ İranîyatçılardan Schlegel, Geiger, Nöldeke, Marquart ve Chrestensen İran tarihine ait eserlerini daha ziyade İran destanlarından alarak yazmışlar ve bu destanlarda tarihsiz olarak anlatılan birçok uzun yahut kısa kıssaları başka bazı maddî medeniyet eserlerine, yazma vesikalara dayanarak reel bir tarihin tavsifi olarak kabul etmişlerdir.¹⁰

Osmanlı ve Kırım münasebetlerine ait bir çok tafsilat ancak destanlardan alınabilir. Çünkü bu destanlarda bahis mevzuu edilen ve tamamıyla tarihî olduğunda şüphe olmayan bir çok mühim teferruat bizim vakanüvislerin eserlerinde bulunmamaktadır.¹¹

Destanlar coğrafyanın tespitinde de önemli rol oynamaktadırlar. Togan, destanlardan istifade etmenin de çok zor bir iş olduğunu, bunu her tarihçinin değil ancak "hem tarihin ilim olarak ne demek olduğunu anlamış, hem de metod ve intikadın ne olduğunu tamamıyla kavramış" ilim adamları tarafından yapılabileceğini, bunlar tarafından sert bir kritiğe tabi tutulduktan sonra destanların çok değerli birer kaynak şeklini alabileceğini belirtir.¹²

Çok önemli diğer bir tarihi kaynak da menkıbelerdir. Batılılar, bunları zamanında tespit ederek yayınlamışlar ve tarihçilerin hizmetine sunmuşlardır. Bizde ise *bu gibi menkıbelerin tarihi menbaı sıfatıyla kıymeti dahi lâyikiyle anlaşılacağı için toplanmadığını* vurgulayan Togan, bu gibi menkıbelerin memleketlerin imar ve iskân tarihlerini öğrenmede, tarihlerde haklarında tafsilat verilmeyen muharebelerin nerede ve nasıl cereyan ettiğini tespit etmede, memleketin o zamanki iktisadî hayatına ait malumat elde etmede de faydalı olduğunu, eğer usûlünü tespit edersek menkıbelerin bizim tarihimiz için de çok kıymetli kaynak olacağını belirtir.¹³

Bunlardan başka çeşitli şahısların ve devirlerin karakteristik yönlerini gösteren kısa tarihî hikâyeler, İslâm Şarkında << muhazara >> adı verilen tarihi fıkra ve hikâyeler de tarihin önemli kaynaklarındandır.

Togan'ın "Muhtelif meşhur şahıslardan naklolunan ve ağızdan ağıza söylenip gelen hikmetli sözler" diye tanımladığı ve "Bazı Avrupa dillerinde bunlara <<kanatlı sözler >> de denir." dediği fıkraların, uydurma olanlarının yanında tarihî olanlarının da çok olduğunu, ama bizde bu tarihî fıkraların da ne yazık ki toplanmadığını, bu türden fıkralardan da tarihi eserlerde ancak ihtiyat kaydı ile istifade edilebileceğini söyler.¹⁴

Yukarıdaki açıklamalardan, her biri tarih için çok önemli bir kaynak olan sözlü edebî ürünlerden tarihî kaynak olarak faydalanmanın hiç de kolay olmadığı anlaşılmaktadır.

Sözlü ürünlerin tarih için güvenilir kaynak olmaları için ilk şart, bunların doğru ve usulüne uygun bir şekilde ve zamanında derlenmeleridir. Sözlü kaynaklardan gelen malzemenin doğruluğu ve güvenilirliği öncelikle buna bağlıdır. Bu işi bilen, iyi yetişmiş, tecrübeli, profesyonel derlemecilerin topladıkları malzeme, sıradan meraklıların topladıkları malzemeden çok daha güvenilir olacaktır. Malzemenin zamanında ve tabii ortamında tespiti ise diğer önemli bir husustur. Henüz teknolojinin gelişmediği, insanların asırlardan beri sürdürdükleri tabii bir ortamda tespit edilen ürünlerin, büyük teknolojik gelişmeler sonunda eski hayat tarzından önemli ölçüde uzaklaşmış, başkalaşmış, bu ürünlerin taşıyıcıları olan töreleri ve gelenekleri terk etmiş bir topluluktan derlenenlerden çok daha değerli ve güvenilir olduklarını söylemeğe bile gerek yoktur.

Bizde folklor çalışmalarının çok es-

kiye dayanmaması, hele bilimsel manada bu tür derleme çalışmalarının ancak yarım yüzyıllık bir mazisinin olması, eldeki malzemenin kullanılmasında çok daha ihtiyatlı olmayı ve bilimsel kriterlerle metotlara daha çok dikkat etmeyi gerekli kılmaktadır. Hem Köprülü, hem de Togan bir yandan bu kaynakların kullanılmasının tarih araştırmacıları için vazgeçilmez ve önemli olduğunu vurgularken diğer taraftan da bu işi yapacak olanların yanılma paylarının yüksek olacağına değiniyorlar ve mutlaka bu tür vesikaların başka yazılı veya sözlü kaynaklarla da desteklenmesini, ciddi bir eleştiriye tabi tutulmasını istiyorlar.

Sözlü bir kaynak olan fıkraların, tarihî kaynak olarak kullanılmasında da aynı endişelerin var olması tabiidir. Tarihçiler tarafından "Geçmişin bilimi", "Zaman içinde insanların ilmi" (Marc Bloch), "Geçmişten bize ulaşan, günümüzde ortaya çıkan tenkidci ve yorumcu bir anlayışla incelenen kalıntılar"(Turner), "hâtıra, tecrübe ve mülâhaza ilmi" (Gabriel Hanotauc)¹⁵ şeklinde tanımlanan tarih için zaman ve mekânın doğru bir şekilde tespiti son derecede önemlidir.

Yukarıda sözü edilen diğer türlerden daha akışkan, daha gezgin ve değişken bir yapıya sahip olan fıkralarda ise tarihin vazgeçilmezleri olan *zaman* ve *mekânı* doğru tespit etmek oldukça zordur. Bu değişkenlik, coğrafi mekânın tespiti kadar, onların hangi millete ya da topluluğa ait olduklarının tespitini de çoğu kez imkânsız kılmaktadır.

Fıkraların hangi devre ait oldukları, yani teşekkül zamanının tespiti de her zaman mümkün değildir. Yakın zamana ait fıkralarla, çok eskiden yazıya geçmiş kimi fıkralarda bunu yüzde yüz doğru olarak tespit etmek mümkün olsa bile, fıkraların bir kısmında ancak olay-

lardan, şahıslardan ve yer adlarından hareketle zamanı aşağı yukarı tahmin etmek mümkün olmakta, çoğunda ise bu da mümkün olamamaktadır.

Türk fıkralarının büyük bir kısmının zamanında derlenip yazıya geçirilememesinden doğan bu olumsuzluklar, bu tür fıkrarımızın tarih araştırmalarında güvenilir bir kaynak olarak kullanılmasını zorlaştırmaktadır.

Bu kaynakların her tarihçi tarafından aynı düzeyde önemsendiğini ve kullanıldığını söylemek de mümkün değildir. Kanaatimizce yukarıdaki olumsuzlukların yanında bunda etkili olan önemli bir faktör de tarihin konusunu belirleyen tarihçilerden bazılarının ferdi, bazıları da toplumu merkeze almalarıdır: "Tarihin konusu, tabiatı gereği insandır." (Michelet ve Fustelde Coulanges), "İnsanların başardığı işlerin tarihi, yeryüzünde çalışıp çabalamış adamların tarihidir." (Thomas Carlyle) gibi bazı tarihçiler insanı tarihin konusu olarak kabul ederken, Bloch gibi bazı tarihçiler de merkeze fertleri değil toplumu almışlar, tarihin konusunun asla fertler olmayıp, insanın içinde yaşadığı teşkilatlanmış toplumlar olduğunu iddia etmişlerdir.¹⁶

Bilindiği gibi, Türk fıkralarının büyük bir bölümünün konusu idareci tabaka ile halk arasında geçen vak'lardır. Bu vak'alarda halk doğrudan doğruya idarecilerin karşısına çıkmaz düşünce tutum ve davranışlarını kahramanının ağzından ifade eder.¹⁷

Bazen bir fıkra bir dönemin siyasi tarihini, hiçbir tarihçinin anlatmayacağı bir biçimde bütün incelikleriyle gözler önüne serer. Bu tür fıkralarda tarihi, tarih kitaplarının sayfalarında pek yer almayan, yönetenlerin tutumunu, inançlarını, meselelere ve halka bakış tarzlarını, buna karşılık halkın yönetici kesim ve rejim hakkındaki düşüncelerini, bek-

lentilerini, ümit ve ümitsizliklerini, tavırlarını ve daha birçok şeyi fıkranın o küçük hacmi içine büyük bir ustalıklarla yerleştiren bilinmeyen sanatçıların dilinden dinleriz.

Batı'da ünlü politikacılarla ilgili anekdotlar hem yaşadıkları dönemi bütün yönleriyle tanıtmak, hem de bir nevi gelecekteki politikacılara ders vermek amacıyla kaleme alınır. Yeni nesil politikacılar bu anekdotları okurken bir yandan haleflerine güler, bir yandan da aynı komik durumlara düşmemeğe çalışırlar. Bu yönüyle fıkralar bilinen bütün eğitim araçlarından daha da etkilidirler.

Tarihçilerimiz, tarih yazma konusunda çok gevşek davrandığımızı söylerken çok haklıdır. Sadece övünmek ya da yerinmek için değil, gelecek kuşaklara yol göstermek, yön vermek ve tarih bilincini geliştirmek için her tür subjektiflikten uzak gerçek anlamda tarih yazmak gerekir. Tarihin bir kaynağı resmi belgeler ise diğer kaynağı da o dönemi yaşayanların hatıraları ve başta fıkra olmak üzere sözlü ve yazılı anlatıların tümüdür.

IV. Mahmut döneminde içki ve tütün yasağı hemen her tarih kitabında yer alan bir bilgidir. Ama IV. Mahmut ile meyhaneci arasında geçen olayla ilgili, hemen herkesin bildiği "Öyleyse buyurun cenaze namazına" fıkrası hem padişahı hem de tebaasını analiz etmekte, bu yasağın sosyal boyutunu ve yönetimdeki çarpıklıkları ortaya koymaktadır.

Biraz dikkatle incelenmeleri hâlinde bu tür fıkraların, başka hiçbir delile ihtiyaç duyurmayacak birer realist mesaj kutusu oldukları görülür.

Yakın dönem tarihinde devlet ve millet arasındaki ihtilaflar belki de en açık ve en güzel biçimde bu tür fıkralarda anlatılır. Bunları bir araya getirdiğimizde devletin halka bakış açısını, resmi

söylemleri ne olursa olsun, apaçık bir biçimde görürsünüz. Şüphesiz bunlarda da yanılma payı vardır. Halkın değerlendirilmeleri tamamen kendi bakış açısındadır. Bir başka deyişle bunlar halkın kendi penceresinden gördükleridir. Yönetimin de bunları görmesi, yanlış anlamalara meydan vermemek için gerekli tedbirleri alması gerekir.

Elimizdeki dört fıkra, değişik konuları farklı bakış açılarından ele alarak aynı dönemi anlatıyor. Dönemin sosyal yapısındaki farklı katmanları ve bu katmanların sosyo –psikolojik gerçeğini mizahi bir üslupla çok açık bir biçimde ortaya koyuyor. Kimin veya kimlerin hangi sosyal haklara sahip olduğu, devlet erkinin kimlerin eliyle, ne ölçüde ve ne tür bir yaptırım gücüne dönüştüğü, kişisel tatminlerde nasıl kullanıldığı; devlet denilen soyut kavramın içinin vatandaş tarafından nasıl doldurulduğu, vatandaşın hükümet kavramından ne anladığı, bu sözün kimleri ve neleri tedai ettirdiği, bugün gülerек anlatılan ama bir zamanlar korkulu rüya, kâbus sayılan olaylar ve uygulamalar; vatandaşın olmayan haklarına karşılık yağınla var olan görevleri vs. İşte bütün bunlar, Fuat Köprülü'nün yukarıda işaret ettiği gibi sözlü kaynakları kimi zaman birçok yazılı belgeden çok daha açık, çok daha güvenilir hale getirmekte ve o devirleri, dönemin tarihçilerinin belki düşünmeye bile cesaret edemeyeceği yönleriyle açıklamaktadır.

Kırklı yıllar, bütün dünyada olduğu gibi, Anadolu için de sıkıntılarla doludur. Halk yönetimin icraatlarını anlamamakta, kendisine zulüm yapıldığına inanmaktadır. Çekindiği için doğru bildiklerini açıkça söyleyememekte, bunları fıkralarla anlatmakta ve böylece bir nebze olsun rahatlamaktadır. Asıl olan yöneticilerin bu mesajları dinlemesi ve

gerekli tedbirleri alması iken, onlar ellerindeki gücü kendi doğrularını tatbikte kullanmakta, halkın sesine kulak vermemektedirler.

Bu dönemin üç önemli devlet memuru vardır. Kısa adı “ormancı” veya “kolcu” olan orman muhafaza memur, tahsildar ve jandarma. Halkın devlet adına tanıdığı ve devlet kabul ettiği bu üç sima etrafında teşekkül eden fıkralar birer hayat-ı hakikiye sahnesidir:

Valinin otomobili Erzurum ovasında çamura saplanır. Şoför, bir türlü arabayı çamurdan çıkaramaz. Tam o sırada yanlarına atlı bir jandarma çavuşu gelir. Durumu anlar anlamaz bir el işaretiyle ovada çalışan köylüleri çağırır. Uzakta yakında kim varsa kadın, erkek, çoluk, çocuk derhal bu çağrıya koşarlar. Bir anda arabanın etrafında onlarca insan birikir. Jandarmanın “arabayı çıkarın!” emri anında yerine getirilir.

Bu sırada oradaki bir nine valiyeye yaklaşır ve sorar:

“Oğlum sen kimsin, ne iş yaparsın?”

“Ben valiyim”

Kadicağz bir kurum kurum kurulan jandarmaya bir de valiye bakar ve:

“Vali paşam hazretleri, madem bu kadar okudun, niye biraz daha okuyup da bir cındırma çavuşu olmadın?”¹⁸

Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinin, haklı ya da haksız çeşitli sebeplerle ihmal edilmiş olduğunu herkes bilir. Halktaki yaygın kanaate göre, yakın zamana kadar devlet buralara sadece almak için gitmiş, ama pek bir şey götürmemiştir. Hadisenin siyasi, ekonomik, jeopolitik bir çok yönü vardır ki bunlar bu alanlarda ihtisas sahibi olanlar tarafından açıklanmıştır. Halkın meseleyi nasıl algıladığını, devleti ve onun icra organı olan hükümeti nasıl değerlendirdiğini, devlet nezdinde kendisini nereye koyduğunu ise yine onun fıkralarında buluruz:

Küçük bir kasabanın kaymakamı, hakimi, savcısı, komutanı ve diğer devlet erkânı derenin kenarında, ağaçların altında oturmuş, Pazar gününün tadını çıkarıyorlarmış. Kafaların tam çakır keyif olduğu bir sırada yoldan geçen Mehmet'i görmüşler. Biraz eğlenmek için yanlarına çağırılmışlar. Koşarak gelmiş, şapkasını çıkarıp, ellerini önünde birleştirmiş ve başını saygıyla eğerek:

“Buyur beğim” demiş.

“Adın ne?”

“Memo.”

“Otur Memo!”

Memo emri ikiletmemiş ve olduğu yere çökmüş. Kaymakam bir duble susuz rakı doldurup Memo'ya uzatmış:

“Al Memo sen de iç. Ama hiç nefes almadan bir defada içeceksin!”

Memo denileni harfiyen yerine getirmiş. O ana kadar adını bile bilmediği susuz rakı midesini kasıp kavurmuş. Bir süre nefes alamamış. Birazcık kendine gelir gelmez:

“He Vallahi doğru söyleyin! Siz bunu keyfinizden mi içiyorsunuz, yohsam hükümetin zorunyan mı?”

Gariban Memo'ya göre bu tür şeyler ancak hükümet emrederse yapılabilirmiş çünkü.

Aynı dönemin bir başka fıkrası bugün dilimizde deyimleşmiştir:

Halkın korkulu rüyası tahsildara yakalanmamak için her köyün kendi sınırına nöbetçi dikip gece gündüz gözetlettiği günlerdir. Hayvan vergisi halkı canından bezdirmiştir. Tahsildarlar gitdikleri köylerde buldukları hayvanlara vergi diyerek el koymakta, bu işi yaparken de insaf ölçülerini bir tarafa atmaktadırlar.

Tahsildarın köye geldiğini zamanında haber alamadığı için sahip olduğu tek keçisini kaçırıp saklayamayan Çorumlu köylü hayvanın ayaklarını ve ağzını sıkı-

ca bağladıktan sonra onu yer yatağına yatırır ve üzerini yorganla örter. Biraz sonra eve gelen tahsildar ahır ve evin her yanını köşe bucak aradıktan sonra odaya girer ve yatağı işaret ederek sorar:

“Bu kim?”

“Anam.”

Tahsildar yorganı kaldırır ve keçiyi alıp götürür.

Bir zaman sonra aynı tahsildar Kayseri'nin bir köyüne gider. Orada da bir köylü tahsildardan kaçırıp saklamadığı biricik varlığı eşeğini aynı şekilde bağlayarak yatağına yatırır ve üzerini örter. Tahsildar gelir ve sorar:

“Kim yatıyor?”

“Babam.”

Önceki olayda tecrübe kazanmış tahsildar bu iri gövdeli babanın üzerindeki yorganı kaldırır ve köylüye dönerek hışmla:

“Senin yaptığını Çorumlu bile yapmadı!” der.

Yukarıdaki fıkralara benzer daha birçok fıkrayla ana hatları çizilen dönemin senaryosunun aşağıdaki fıkra sanki sonuç bölümünü oluşturur.

Ahmet Şener Trabzon milletvekilidir. Seçim zamanı Tonya'nın bir köyüne giderken yolda yetmiş-seksen yaşlarında bir neneye rastlar. Nene aşağıdaki dere-den su doldurduğu güğümü güçlükle taşıyarak iki büklüm evine doğru gitmektedir. Yol dik, hava sıcaktır. Ahmet Şener neneye yaklaşır, selâm verir ve:

“Nene güğümünü ver de ben taşıyayım!”

Bu beklenmedik yardım neneyi çok memnun eder:

“Uy uşağım, Allah senden razı olsun!” der ve güğümü ona verir. Konuşa konuşa yokuşu tırmanıp nenenin evinin önüne gelirler. Nene durmadan Şener'e dua ederek güğümü alır. Tam eve gireceği sırada Ahmet Şener:

“Nene biliyorsun seçim yaklaştı. Ben de milletvekili adayım. Oyunu bana verir misin?”

“Elbette uşağım, tabii veririm. De bakayım, sen hangi partidensin?”

“Halk Partisi’nden”

Birden nenenin tüm neşesi kaybolur, yüzü asılır ve biraz kızgın, biraz kırgın bir sesle:

“Ey uşağım! Bunu hau aşağıda niye demedun? Ben bu su ile abdest alcaaktum! Şimdi bi daha aşağıya nasıl gideceğüm ?” der ve mekruh oldu diye güğümdeki suyu yere döker.¹⁹

Hükümete küfrettiği söylenen adamı yakalayan Komiser Temel onu hakim karşısına çıkarmış. Hakim adama hükümete sövüp sövmediğini sormuş, adam da “Sövdüm ama bizim hükümete değil, Bolivya hükümetine sövdüm” demiş. Hakim “ Bu adam bizim hükümete değil, Bolivya Hükümetine sövmüş. Niye iyice anlayıp dinlemeden tutup getiriyorsun?” diye Temel’e çıkışınca Komiser Temel dayanamayıp bağırması:

“Hakim Bey, Hakim Bey! Bu adam yalan söylüyor! Ben otuz yıllık komiserim, hangi hükümete sövüleceğini iyi bilirim!”²⁰

Yakın tarihin sadece küçük bir kesimini anlatan bu fıkralarda sosyal yapı, ekonomik düzen, siyasilerle halk arasındaki ilişkiler, yönetimdeki aksaklıklar, çelişkiler, yöneten ve yönetilenler arasındaki çatışmalar, hayat anlayışı, hayata bakış tarzlarındaki farklar çok açık bir şekilde görülmektedir.

Tarihi gerçekler sadece tarih kitaplarıyla değil, yüzlerce yıldan beri halkın hafızasında yaşamaya devam eden bu tür fıkralarla da kuşaktan kuşağa aktarılmaktadır. Üstelik bu fıkralarda anlatılan tarih, sadece olayları değil, onların altında yatan ve çoğunu kimsenin tek başına seslendirmeye cesaret bile ede-

mediği, ancak fıkralarla açıklanabilen gerçekleri, için psiko-sosyal boyutunu gözler önüne sermesi bakımından değerinden daha gerçekçidir. Tarihi belge olarak çok sık kullanılamasalar bile, mutlaka dikkate alınarak değerlendirilmeleri gerekir.

Halkbilim, birçok ilimle komşudur ve bunlara malzeme verir. Bunlardan biri de tarihtir. Gerçeğin ilmi olan tarihin, sözlü ürünleri belli ölçüler içinde değerlendirerek, yani halkı da taraf olarak dinleyerek, doğrulara ulaşması ancak onun eline sağlam ve güvenilir malzeme vermekle mümkündür ve bu da halkbilimcilerin görevidir.

NOTLAR

¹ Mübahat S. KÜTÜKOĞLU, *Tarih Araştırmalarında Usûl*, İstanbul 1990, s. 5.

² Kütükoğlu, *age.*, s. 5.

³ M. Fuad KÖPRÜLÜ, “Anadolu Selçuklu Tarihinin Yerli Kaynakları”, *Belleten*, Temmuz 1943, C. 7, S. 27 s. 387.

⁴ Ord. Prof. Zeki Velidi TOGAN, *Tarihte Usûl*, İstanbul 1985.

⁵ Togan, *age.*, s. 37-38.

⁶ Togan *age.*, s. 39.

⁷ Fuat KÖPRÜLÜ, *Türk Saz Şairleri*.

⁸ Togan, *age.*, s. 42.

⁹ *age.*, s. 43.

¹⁰ *age.*, s. 45.

¹¹ *age.*, s. 45.

¹² *age.*, s. 50.

¹³ *age.*, s. 50.

¹⁴ *age.*, s. 51.

¹⁵ Kütükoğlu, *age.*, s. 2.

¹⁶ Kütükoğlu, *age.*, s. 3.

¹⁷ Dursun YILDIRIM, *Türk Edebiyatında Bektaşî Fıkraları*, Ankara 1999, s. 5.

¹⁸ Aynı fıkra, “Madem bu kadar okudun, biraz daha okuyup bir kolcu olsaydın ya!” şeklinde orman mühendisi için de anlatılır.

¹⁹ Ali SIRTILI, *Doğu Karadeniz Fıkraları ve Doğu Karadeniz Tarihi*, İstanbul 1993, s. 42.

²⁰ Sirtli, *age.*, s. 49.